

GERÇEKTEN BİLMENİZ GEREKEN

50 FELSEFE FİKRİ

BEN DUPRÉ

Çeviri: Elif Gökteke

domingo

İçindekiler

Giriş 3

BİLGİ SORUNLARI

- 01 Kavanozdaki Beyin 4
- 02 Platon'un Mağarası 8
- 03 Algı Perdesi 12
- 04 Cogito Ergo Sum 16
- 05 Akıl ve Deneyim 20
- 06 Üç Parçalı Bilgi Kuramı 24

ZİHİN PROBLEMLERİ

- 07 Beden-Zihin Problemi 28
- 08 Yarasa Olmak Neye Benzer? 32
- 09 Turing Testi 36
- 10 Theseus'un Gemisi 40
- 11 Diğer Zihinler 44

AHLAK

- 12 Hume'un Giyotini 48
- 13 Birinin İlacı, Ötekinin Zehridir 52
- 14 İlahi Buyruk Kuramı 56
- 15 Yuh/Yaşa Kuramı 60
- 16 Amaçlar Yöntemleri Haklı Çıkarır mı? 64
- 17 Deneyim Makinesi 68
- 18 Kesin Buyruk 72
- 19 Altın Kural 76
- 20 Eylem ve Kayıtsızlık 80
- 21 Kaygan Zeminler 84
- 22 Görev Bilincinin Ötesinde 88
- 23 Şanssız Olmak Ayıp mı? 92
- 24 Erdem Ahlakı 96

HAYVAN HAKLARI

- 25 Hayvanlar Acı Hisseder mi? 100
- 26 Hayvanların Hakları Var mıdır? 104

MANTIK VE ANLAM

- 27 Argüman Biçimleri 108
- 28 Berber Paradoksu 112
- 29 Kumarbaz Yanılgısı 116
- 30 Sorites Paradoksu 120
- 31 Fransa Kralı Keldir 124
- 32 Kutudaki Böcek 128

BİLİM

- 33 Bilim ve Sahte-Bilim 132
- 34 Paradigma Kaymaları 136
- 35 Occam'ın Usturası 140

ESTETİK

- 36 Sanat Nedir? 144
- 37 Niyetçilik Yanılgısı 148

DİN

- 38 Tasarım Argümanı 152
- 39 Kozmolojik Argüman 156
- 40 Ontolojik Argüman 160
- 41 Kötülük Problemi 164
- 42 Özgür İrade Savunması 168
- 43 İman ve Akıl 172

SİYASET, ADALET VE TOPLUM

- 44 Pozitif ve Negatif Özgürlük 176
- 45 Fark İlkesi 180
- 46 Leviathan 184
- 47 Tutuklu İkilemi 188
- 48 Ceza Kuramları 192
- 49 Cankurtaran Sandalı Dünya 196
- 50 Adil Savaş 200

Terimler Sözlüğü 204

Dizin 206

Giriş

Uzun tarihi boyunca felsefe, kafasında tehlikeli fikirler dolaşan tehlikeli insanlardan nasibini fazlasıyla aldı. Sözüm ona yıkıcı fikirlerinin gücünden dolayı, Descartes, Spinoza, Hume ve Rousseau gibi düşünürler aforozla tehdit edildi, eserlerinin basımı engellendi, terfilerine izin verilmedi veya sürgüne zorlandılar. En korkuncu, Atina devleti Sokrates'i öyle bir illet olarak gördü ki, sonunda idam etti. Günümüzde inançları yüzünden infaz edilen filozoflar pek kalmadı – gerçi bunda maalesef felsefenin bir tehlike olarak algılanacak kadar ciddiye alınmamasının da payı var.

Günümüzde felsefe, akademik meşgalelerin hayattan kopukluğuna dair en tipik örnek olarak görülür. Filozofları fildişi kulelerinde inzivaya çekilmiş, gerçek hayattan azade yaşıyorlarmış gibi betimleyen bu karikatür, pek çok açıdan gerçekle hiç mi hiç bağdaşmaz halbuki. Felsefenin ele aldığı sorular, derin ve çetin olmalarının yanında, aynı zamanda gerçekten önemlidirler. Bilim bize genetik özelliklerine kendimizin karar verdiği bebeklerden tutun, GDO'lu yiyeceklere kadar çeşit çeşit oyuncaklar sunar, ama bunların kılavuz kitaplarını vermez; zaten veremez de. Neyi yapabileceğimize değil, ne yapmamız gerektiğine karar verebilmek için yüzümüzü felsefeye döneriz. Filozoflar bazen kendi beyinlerinin attığı taklaların seslerini dinlemenin zevkine kapılıp adeta kendilerinden geçerler (hatta onları bu sırada dinlemesi de son derece eğlencelidir), ama çoğu zaman da hepimizin umursadığı sorulara açık ve anlamlı yanıtlar bulup gelirler. İşte bu kitapta seçip inceleyeceğimiz sorular tam da bu türden olanlar.

Bu gibi yazılarda kitabın övgüye değer yanlarını başkalarına ithaf edip, yerilecek yanları için sorumluluğu kendi üstüne almak adettendir. Ama bence bu çok mantıksız (sonuçta övgü ve yergiyi birbirinden ayıramayız), hele bir felsefe kitabında hiç kabul edilecek şey değil. *The Heart of a Goof* adlı kitabını kızına adayan P.G. Wodehouse gibi benim de içimden “onun bitmez tükenmez anlayışı ve cesaretlendirmesi olmasaydı bu kitap yarı zamanda biterdi,” demek geliyor. Bu kitap övgüyü hak ediyorsa (veya başka şeyleri), bunları bazı insanlara ithaf etmek istiyorum. Özellikle zaman çizelgeleri ve alıntı sözlerin pek çoğunu güler yüzlü ve çalışkan editörüm Keith Mansfield'e borçluyum. Quercus'taki yayıncım Richard Milbank'e de sarsılmaz güveni ve desteği için minnettarım. Ama en çok da karım Geraldine ve çocuklarım Sophie ve Lydia'ya teşekkür etmek istiyorum. Onların bitmez tükenmez anlayışı ve cesaretlendirmesi olmasaydı . . .

01 Kavanozdaki Beyin

“Canavar ruhlu bir bilim insanı, bir adamı ameliyat ederek beynini kafatasından çıkartıyor ve içinde gerekli besinler olan bir kavanozun içine koyuyor. Ardından beynin sinir uçlarını süper-bilimsel bir bilgisayara bağlıyor. Bu öyle bir bilgisayar ki, adam her şeyin tamamen normal olduğu yanılsamasına kapılıyor. İnsanlar, nesnelere, gökyüzü, kısacası her şey ona normal görünüyor. Gerçekteyse gördüğü, duyduğu, hissettiği her şey bilgisayardan sinir uçlarına giden elektronik sinyallerden ibaret.”

Bir kabus ya da bilim-kurgu senaryosu gibi değil mi? Belki de, ama siz kavanozdaki o beyin olsaydınız söyleyecekleriniz de tam böyle olurdu! Beynin kafatası yerine bir kavanozun içinde olsaydı, tüm hissettikleriniz, gerçek bir dünyada gerçek bir bedenle yaşadığınızda hissedeceklerinizle tıpatıp aynı olurdu. Çevrenizdeki dünya –koltuğunuz, elinizde tuttuğunuz kitap, elleriniz– hepsi de yanılsamanın bir parçası olurdu; bedenden ayrılmış beyninize bilim insanının süper güçlü bilgisayarı tarafından yüklenen düşünceler ve duyular olurdu hepsi.

Kavanozda yüzen bir beyin olduğunuza inanmıyorsunuzdur herhalde. Zaten filozofların da büyük bölümü böyle bir şeye inanmaz. Ama inanıp inanmamak bir yana, kavanozdaki bir beyin olmadığınızdan emin olamayacağınızı kabul etmek zorundasınız. Sorun şu ki eğer gerçekten kavanozdaki beyinsiniz (ve bu olasılığı yok edemezsiniz), dünya hakkında bildiğinizi sandığınız her şey yanlış olacaktır. Böyle bir şeyin *mümkün* olması bile, aslında hiçbir şey bilmediğiniz anlamına gelir. Bu olasılığın varlığı bile dış dünyayı bilme iddialarımızın altını oymaya yeter. Peki bu kavanozdan kurtulmanın bir yolu var mıdır?

dönem

İÖ ~375

Platon'un mağarası

1637

Beden-zihin problemi

1644

Cogito ergo sum
(Düşünüyorum öyleyse varım)

Kavanozun kökleri Kavanozdaki beyin hikâyesinin yukarıdaki klasik modern anlatımı, Amerikalı filozof Hilary Putnam'ın 1981 tarihli *Reason, Truth, and History* (Akıl, Gerçek ve Tarih) adlı kitabında yer alır. Düşüncenin kökeniyse çok daha gerilere uzanır. Putnam'ın düşünce deneyi, 17. yüzyıla ait bir korku hikâyesinin güncelleştirilmiş versiyonudur aslında. Orijinal hikâye, Fransız filozof René Descartes'ın 1641 tarihli *Meditationes de prima philosophia* (İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler) adlı yapıtında yarattığı kötü cinin (*malin génie*) hikâyesidir.

Descartes'ın amacı insanoğlunun bilgi mabedini sarsılmaz temeller üstünde yeniden kurmaktı. Bunun için “şüphe yöntemi”ni benimsedi: En küçük bir belirsizliğe bile yol açabilecek tüm kanıları dışarıda bırakacaktı. Duyularımızın güvenilmezliğine ve rüyaların yarattığı karışıklığa dikkat çektikten sonra Descartes şüphe yöntemini en uç noktaya götürdü:

“Son derece güçlü ve kurnaz bir cinin bütün gayretini beni aldatmak için kullandığını . . . varsayacağım. Gökyüzü, hava, toprak, renkler, şekiller ve bütün dışsal şeylerin benim muhakeme gücümü tuzağa düşürmek için onun tertiplediği rüyaların sanrılarından ibaret olduğunu düşüneceğim.”

Popüler kültürde

Kavanozdaki beyin gibi düşünceler, merak uyandırıcılıkları ve akıl çelicilikleri sayesinde popüler kültürde kendilerine defalarca kez yer bulmuştur. En başarılı örneklerden biri 1999 tarihli *Matrix* filmidir. Filmde Keanu Reeves'in canlandığı bilgisayar korsanı Neo, 1999 Amerika'sının aslında kötü niyetli bir siber zekâ tarafından yaratılmış sanal bir

simülasyon olduğunu, kendisinin ve diğer insanların, dev bir bilgisayara bağlı sıvı dolu kapsüllerde tutulduğunu öğreniyordu. Filmde kavanozdaki beyin senaryosunun bütün ana öğelerini görmek mümkündür. *Matrix*'in başarısı ve etkisi, aşırı şüpheci görüşlerin ne derece güçlü olabileceğinin bir göstergesidir.

1655

Theseus'un gemisi

1690

Algı perdesi

1974

Deneyim makinesi

1981

Kavanozdaki beyin

Daha önceki kanı ve görüşlerinin enkazı içinde Descartes'ın gözüne, yeni mabedini üzerine inşa edeceği sağlam temel olarak tek bir kesinlik zerresi ilişti: *cogito* (bkz. sf. 16).

Putnam ve Descartes önce şeytanın avukatı rolüne soyunup şüpheci görüşleri dile getirmeyi, ardından bu görüşleri yıkmayı planlamıştı. Ne var ki pek çok filozofu etkileyen şey kendi kurdukları tuzaklardan kurtulma becerileri değil, tuzak kurmadaki ustalıkları oldu. Putnam kendi nedensel anlam kuramına başvurarak kavanozdaki beyin senaryosunun tutarsız olduğunu göstermeye çalıştıysa da en fazlasından gösterir gibi olduğu şey, kavanozdaki beynin aslında kavanozdaki beyin olduğu düşüncesini ifade edemeyeceği oldu. Sonuç olarak Putnam, kavanoza konmuş bir beyin olma durumunun görünmez ve içerden anlatılmaz olduğunu göstermeyi başardıysa da bu anlambilimsel zaferin (tabii zafer denirse) gerçeği bilmiş konusunda bize ne gibi bir faydası olduğu açık değildir.

Simülasyon savı

Şüphecinin vardığı kabusu andıran sonuçları göz ardı etme eğiliminde olsak da aceleci davranmamak gerekir. Hatta kısa süre önce filozof Nick Bostrom'un tasarladığı zekice bir iddiaya göre, *zaten* büyük olasılıkla bir bilgisayar simülasyonunun içinde yaşıyoruz! Düşünsenize. . .

Gelecekte uygarlığımız büyük olasılıkla insan zihninin ve bu zihinlerin yaşayacağı dünyaların inanılmaz gerçeklikteki bilgisayar simülasyonlarını yaratabilecek seviyeye gelecek. Böyle simüle edilmiş dünyaları sürdürmek için büyük bir kaynağa da gerek olmayacaktır. Gelecekte belki tek bir dizüstü bilgisayar bile simüle edilmiş zihinlerden binlercesine ya da milyonlarcasına ev sahipliği yapabilir. Bu durumda simüle edilmiş zihinler biyolojik zihinlerden büyük ihtimalle kat be kat daha fazla olacaktır. Hem biyolojik

hem de simüle edilmiş zihinlerin deneyimleri birbirinden ayırt edilmez olacak ve tabii ki her iki taraf da kendisinin simüle edilmediğini düşünecektir, ama simüle edilmiş zihinler (zihinlerin büyük çoğunluğu) yanılıyor olacaktır. Biz doğal olarak bu tezi geleceğe ilişkin varsayımlar açısından ele alırsak, peki ama o "geleceğin" çoktan gelmediğini – öyle bir teknoloji düzeyine çoktan erişilmediğini ve bu tür zihinlerin çoktan simüle edilmediğini kim garantileyebilir? Biz elbette simüle bir dünyada yaşayan simüle zihinler olmadığımızı varsayıyoruz, ama bu durum, programın ne kadar kaliteli olduğunun bir işareti değil başka bir şey olmayabilir. Bostrom'un iddiasının mantığına göre simüle bir dünyadaki simüle zihinlerden biri olma ihtimalimiz, gerçek dünyadaki azınlık zihinden biri olma ihtimalimizden çok daha fazladır!

Şüphencilik “Şüpheci” terimi, yerleşik kanılardan şüphelenme eğiliminde olan ya da genel olarak insanlara ve fikirlere güvenmeyen kimseleri tanımlamakta kullanılır çoğunlukla. Bu anlamda şüphencilik, birçok kimsenin benimsediği kanılları sınamak ve irdelemek için sağlıklı ve açık fikirli bir eğilimdir. Şüphencilik safdillığe karşı yararlı bir teminat olsa da, bazen yerli yersiz her şeyden şüphe duyma eğilimine dönüşebilir. Ama iyi ve kötü olması bir yana, şüphencilüğün felsefedeki anlamı bu değildir.

Felsefi şüpheci hiçbir şey bilmediğimizi ileri sürmez. Bir kere zaten hiçbir şey bilmiyorum dersek, en azından hiçbir şey bilmediğimizi biliyor oluruz ki kendi sözümüzle çelişiriz. Şüphecinın asıl duruşu, bilgi sahibi olduğumuz iddiasına meydan okumaktır. Birçok şeyi bildiğimizi düşünürüz, peki ama bu iddialarımızı nasıl savunabiliriz? Herhangi bir bilgi sahibi olma iddiamızın haklılığını kanıtlamak için hangi dayanakları ortaya koyabiliriz? Dünyaya ilişkin sözde bilgimiz, duyarlarımızdan elde ettiğimiz algılara ve aklımıza dayanır. Ama böylesi algılar her zaman hataya açık değil midir? Halüsinasyon ya da rüya görmediğimizden emin olabilir miyiz? Ya da belleğimizin bize oyunlar oynamadığından? Eğer rüya görme deneyimi uyanıklık deneyimimizden ayırt edilemiyorsa, asla bir olayın gerçekliğinden emin olamayız. Gerçek kabul ettiğimiz şey belki de gerçek değildir. Böylesi kaygılar uç noktaya vardırıldığında, kötü kalpli cinlere ve kavanozdaki beyinlere götürür bizi . . .

Bilgi felsefesi (epistemoloji), felsefenin bilgiyi sorgulayan alanıdır: Ne biliyoruz? Nereden biliyoruz? Bir şeyin bilgi kabul edilebilmesi için gerekli koşullar nelerdir? Böyle ele alındığında, bilgi felsefesi şüphecinın meydan okumasına bir yanıt olarak görülebilir. Bilgi felsefesinin tarihi ise şüphencilüğün bozguna uğratmak için geçmişteki bir dizi girişimdir. Pek çok kişiye göre şüphencilüğün yenilgiye uğratmak konusunda Descartes’tan sonraki filozoflar da ondan daha başarılı olamadılar. Kavanozdan kesin bir kaçış olmadığı kaygısı felsefenin üstüne koyu gölgesini düşürmeyi bugün de sürdürür.

“Bilgisayar o kadar zekidir ki, kurban kendisini oturmuş da, insanların beyinlerini vücutlarından çıkartıp besin maddeleriyle dolu bir kavanoza koyan kötü kalpli bir bilim insanının var olabileceğine dair eğlenceli ama epey saçma varsayımdan bahseden bir yazı okuyormuş sanabilir.”

Hilary Putnam, 1981

» **fikrin özü**
Kavanozun içindeki bir beyin olabilir misiniz?

02 Platon'un Mağarası

Ömrünüz boyunca karanlık bir mağaraya hapsedildiğinizi düşünün. Elleriniz ve ayaklarınızdan zincire vurulmuşsunuz. Başınızı da kıpırdatamıyorsunuz. Sadece tam karşınızdaki duvara bakabiliyorsunuz. Arkanızda cayır cayır yanan bir ateş var. Sizinle ateş arasında ise sizi tutsak edenlerin heykeller ve her türlü eşya taşıyarak yürüdüğü bir yol var. Sizin ve öbür mahkumların gördüğü, düşündüğü ve hakkında konuştuğu yegane şey, bunların duvara vuran gölgeleri.

Yunan filozof Platon'un kullandığı birçok imge ve benzetme arasında muhtemelen en ünlüsü olan Mağara Alegorisi, filozofun ideal devlet biçimini ve bu devletin ideal yöneticisi "filozof-kral"ı incelediği dev yapıtı *Devlet*'in 7. kitabında yer alır.

Mağara benzetmesinin ilerleyen kısımlarında netlik kazandığı gibi, Platon'un bilgi ve nesnelere kavrayışı son derece karmaşıktır.

Şimdi zincirlerinizden kurtulduğunuzu ve mağarada serbestçe dolaşabildiğinizi hayal edin. Önce ateşten gözleriniz kamaşır. Sonra yavaş yavaş mağaranın içindeki durumu açıkça görmeye ve eskiden gerçek sandığımız gölgelerin kaynağını anlamaya başlarsınız. En sonunda mağaradan ayrılp güneşin aydınlattığı dış dünyaya çıkmanıza izin verilir. Göklerdeki en parlak nesne olan Güneş'in aydınlattığı gerçekliği tüm çıplaklığıyla görürsünüz.

dönem

İÖ ~375

Platon'un mağarası

1644

Cogito ergo sum
(Düşünüyorum öyleyse varım)

Mağaranın yorumu Platon'un mağarasının nasıl yorumlanması gerektiğinin ayrıntıları çok tartışılmışsa da genel anlamı açıktır. Mağara "değişim alemi"ni temsil eder; her şeyin kusurlu ve sürekli değişken olduğu, gündelik deneyimlerimizin görünür evrenidir bu. Sıradan insanları simgeleyen zincire vurulmuş mahkumlar, sanı ve yanılsamalardan oluşan bir dünyada yaşar. Daha önceden mahkum olan ve şimdi mağaranın içinde serbestçe gezebilen kişi, sürekli değişen algı ve deneyim dünyası içinde mümkün olabilecek en doğru gerçeklik görüşüne ulaşır. Mağaranın dışındaki dünya ise "varlık alemi"ni temsil eder: kusursuz, ebedi ve değişmez olan bilgi nesnelere doldurduğu, hakikat evrenini.

İdealar kuramı Platon'a göre bilinen şeyler sadece gerçek olmakla kalmayıp ayrıca kusursuz ve değişmez olmalıdır. Ne var ki mağara içindeki yaşam tarafından simgelenen görgül (ampirik) dünyadaki hiçbir şey bu tasvire uymaz: uzun boylu bir kişi ağacın yanında kısıdır; öğleyin

"Bakın! Yeraltındaki bir mağarada yaşayan insanlar. . . Tıpkı bizler gibi . . . sadece kendi gölgelerini ve birbirlerinin gölgelerini görürler, ateşin mağaranın duvarına düşürdüğü gölgeleri."
Platon, İÖ ~375

Platonik aşk

Günümüzde Platon'un en yaygın olarak ilişkilendirildiği fikir olan Platonik aşk, Mağara Alegorisi'nde zihnin evreniyle duyular evreni arasındaki keskin karşıtlıktan çıkar.

Aşkın en mükemmel biçiminin fiziksel değil, zihinsel olduğu yolundaki klasik ifade, Platon'un bir başka tanınmış diyalogu olan *Şölen*'de yer alır.

1690

Algı perdesi

1981

Kavanozdaki beyin

kırmızı görünen bir elma akşam karanlığında siyah görünür vs. Görgül dünyadaki hiçbir şey bir bilgi nesnesi olmadığı için Platon, İdealar (fikirler) diye adlandırdığı kusursuz ve değişmez varlıklardan meydana gelmiş başka bir evren (mağaranın dışındaki dünya) olması gerektiğini ileri sürer. İdealar dünyasında örneğin bir Adalet İdeası vardır; herhangi bir adil eylemin adil olması, Adalet İdeası'nı taklit ya da kopya etmesi sayesinde. Mağara Alegorisi'nde ileri sürüldüğü gibi İdealar arasında bir hiyerarşi vardır; hepsine egemen olan, Güneş tarafından simgelenen İyilik İdeası'dır. Öbür İdealara nihai anlamını veren, hatta onların varoluşunun altında yatan bu ideadır.

Tümeller problemi Platon'un İdealar kuramı ve ona dayanak oluşturan metafizik temelin yanıtlamaya çalıştığı sorun olan “tümeller sorunu”, o dönemden beri felsefede türlü biçimler altında baskın bir tema olmuştur. Ortaçağ'da felsefenin savaş çizgisi gerçekçiler (ya da Platoncular) ile adcılar (nominalistler) arasında çizilmişti; gerçekçiler, kırmızılık ya da uzunluk gibi tümellerin tikel kırmızı ve uzun şeylerden bağımsız olarak var olduğuna inanırken adcılar bunların nesnelere arasındaki birtakım benzerlikleri vurgulamak için nesnelere iliştilmiş birer addan ibaret olduğunu savunuyordu.

Popüler kültürde

C.S. Lewis'in fantastik roman dizisi *Narnia Günlükleri*'nde Platon'un Mağara Alegorisi'nin belirgin bir yankısı vardır. *Son Savaş* başlıklı son kitabın bitiminde öykülerin kahramanı olan çocuklar Narnia'nın yıkılışına tanık olur. Gözlerimizin önüne Aslan'ın ülkesi çıkar bu defa; eski Narnia'da ve anılarındaki İngiltere'de en iyi olan ne varsa hepsini barındıran bir ülkedir burası.

Çocuklar aslında öldüklerini ve şimdi buldukları sonsuz ve hiç değişmeyen dünyanın soluk bir taklidi niteliğindeki “Gölge Ülkesi”nden geçtiklerini keşfederler. Buradaki apaçık Hıristiyanlık mesajına rağmen Platon'un etkisi belirgindir – Yunan filozofun Batı'nın kültürü, dini ve sanatı üstündeki büyük (ve genelde umulmadık) etkisinin sayısız örneklerinden biridir bu.

Genellikle gerçekçilik ve karşı-gerçekçilik açısından dile getirilen aynı temel ayrım, modern felsefenin birçok alanında hâlâ yankılanır. Gerçekçi görüşe göre “dışarıdaki” dünyada, örneğin fiziksel nesnelere, ahlaki olgular, ya da matematiksel özellikler gibi bizim bilmemize veya hissetmemize bağlı olmaksızın var olan gerçekler bulunur. Bu görüşe karşı çıkan “karşı-gerçekçiler”, bilinen ile bizim ona ilişkin bilgimiz arasında zorunlu bir bağ bulunduğunu öne sürer. Bütün bu tartışmaların temel kavramları, 2000 yıldan fazla bir süre önce felsefi gerçekçilerin öncülerinden ve en esaslılarından biri olan Platon tarafından yerleştirilmiştir.

Sokrates'i savunurken Platon, Mağara Alegorisi'nde gerçeklik ve bizim gerçekliğe ilişkin bilgimiz üstüne özgün görüşlerini örneklemekten çok daha fazlasına girişir. Bu durum öykünün son bölümünde iyice belirgin hale gelir. Dış dünyaya çıkan, nihai doğrunun ve gerçekliğin doğasını tanıyan serbest mahkum, mağaraya geri dönüp karanlıkta kalmış yoldaşlarının gözlerini açmaya can atar. Ama artık dış dünyanın parlak ışığına alıştığından, mağaranın karanlığında sendeler ve hâlâ tutsak olanlar tarafından bir aptal olarak görülür. Yolculuğun onu mahvettiğini düşünür ve ona kulak asmazlar; hatta vazgeçmezse canından olabileceği konusunda uyarırlar. Platon bu pasajda, filozofun sıradan insanları aydınlatmaya, onları bilgelik yoluna sokmaya çabalarken yaşadığı o tanıdık gülünç düşme ve dışlanma durumunu mecazi bir dille anlatır. Aklında özellikle hocası Sokrates'in yazgısı vardır; Sokrates ömrü boyunca felsefe öğretilerini yumuşatmayı reddetmiş ve sonunda İÖ 399'da Atina devleti tarafından ölüme mahkum edilmiştir.

» fikrin özü
Dünyevi bilgi gölgeden ibarettir.

03 Algı Perdesi

Dünyayı nasıl görür, nasıl duyar, nasıl koklarız? Çoğumuz üzerinde düşünmeksizin çevremizdeki fiziksel nesnelerin aşağı yukarı onları algıladığımız gibi olduğunu varsayarız, ama sağduyuya dayalı bu yaklaşıma ilişkin bazı sorunlar vardır ki birçok filozofu dış dünyayı aslında doğrudan gözlemleyip gözlemlemediğimizi sorgulamaya yöneltmiştir. Onlara göre bizler sadece içsel “fikirlere”, “izlenimlere”, ya da modern terimlerle dile getirecek olursak “duyu verilerine” doğrudan erişebiliriz. 17. yüzyıl İngiliz filozofu John Locke bunu aydınlığa kavuşturmak için çok bilinen bir imge kullanmıştı. İnsanın anlayışının ışık geçirmemesine kapatılmış bir oda gibi olduğunu ileri sürdü. Odanın içine birkaç küçük açıklıktan düşen görüntüler dışarıdaki gerçek görüntüleri olsa olsa andırıyor, görüntüsü olmayan şeylerin ise fikirlerini oluşturuyordu.

Ama Locke’un tasarımında büyük bir pürüz vardır. Odaya giren fikirlerin (ideaların) dışarıdaki nesnelerin az çok sadık birer temsili olduğunu varsayabiliriz, ama eninde sonunda bu içsel temsillerin dışsal nesnelere, ya da herhangi bir şeye karşılık gelmesi bir çıkarsama meselesidir. Doğrudan erişebildiğimiz tek şey olan fikirlerimiz, bizimle dış dünya arasında geçilmez bir “algı perdesi” oluşturur.

1690 tarihli *İnsanın Anlayışı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtında Locke, “temsili” algı modellerinin en eksiksiz anlatımlarından birini sunar. Ara fikirler ya da duyu verileri içeren bu tür modeller, bizimle dış dünya arasına bir boşluk koyar. Gerçekliği bilip bilmediğimize dair görüşler de işte bu boşlukta kök salar. Perdeyi yırtmanın ve şüpheciyi alt etmenin tek yolu, gözlemciyle dış nesne arasında doğrudan bağlantı sağlamaktır. Locke’un modelinde böyle sorunlar varsa, zaten neden kabul edelim ki?

dönem

İÖ ~375

Platon’un mağarası

1644

Cogito ergo sum
(Düşünüyorum öyleyse varım)

Birincil ve ikincil nitelikler Algılarımızın güvenilmezliği, şüphecinin bilgi iddialarımıza saldırırken kullandığı silahların önemli bir bölümünü oluşturur. Bir domatesin aydınlatma koşullarına bağlı olarak kırmızıdan siyaha herhangi bir renkte görülebileceği gerçeği, şüpheciye göre, duyularımızın bilgiye giden güvenilir bir yol olarak kabul edilmesine gölge düşürür. Locke, içsel düşüncelerle dışsal nesnelere birbirinden ayıran algı modeliyle şüphecinin elinden bu silahı almayı umuyordu. Kendi teziyse daha başka bir ayrıma, birincil niteliklerle ikincil nitelikler arasındaki ayrıma dayanıyordu.

Domatesin kırmızılığı domatesin kendisinin bir özelliği değil, çeşitli faktörlerin etkileşiminin sonucudur. Söz konusu faktörler arasında domatesin dokusu ve yüzey yapısı gibi fiziksel özellikleri, kendi duyu sistemimizin özellikleri ve gözlem sırasındaki çevre koşullarını sayabiliriz. Bu özellikler (daha doğrusu “özellik-dışlıklar”) domatesin kendisine ait değildir ve “ikincil nitelikler” olarak adlandırılırlar.

Kartezyen tiyatro

Locke’un algı modeline “temsili gerçekçilik” denir. Böylece onun görüşünü (mesai saatleri dışındaki filozoflar da dahil olmak üzere) hepimizin genelde benimsediği “naif” ya da “sağduyuya dayalı” gerçekçilikten ayrı tutarız. Her iki görüş de, bizden bağımsız bir dış dünya olduğunu dile getirmeleri açısından gerçekçidir, ama kırmızılığın domatesin bir özelliği olduğunu yalnızca naif versiyon savunur. Kurama klasik açıklamasını veren kişi Locke olsa da temsili algı modeli onunla

başlamamıştır. Bazen bu modelden küçümseme amacıyla “Kartezyen tiyatro” diye söz edilir, çünkü Descartes’a göre zihin, ideaların bir iç gözlemci –maddesiz ruh– tarafından görüldüğü bir sahnedir. Bu iç gözlemcinin de (homunculus) kendi içinde başka bir iç gözlemcinin olması gerektiği (ve bunun böyle sonsuza dek gideceği) kurama yönelik itirazlardan yalnızca biridir. Tüm itirazlara rağmen, model etkisini sürdürmektedir.

1690

Algı perdesi

1981

Kavanozdaki beyin

Aynı zamanda, domatesin boyu ve biçimi gibi birtakım gerçek özellikleri vardır ki bunlar domatesin gözlemlendiği koşullara ya da gözlemcinin varlığına bağlı değildir. Bunlar “birincil nitelikler”dir; ikincil nitelikleri açıklar ve bizim ikincil nitelikleri tecrübe etmemizi sağlarlar. İkincil niteliklere ilişkin fikirlerimizin tersine, birincil niteliklere ilişkin fikirlerimiz (Locke’un düşüncesine göre) fiziksel nesnelerin kendilerine çok benzer ve bu nesneleri bilmemizi sağlarlar. Bu yüzden bilim büyük ölçüde birincil niteliklerle ilgilenir. Şüphecilerin meydan okumasına karşı en büyük kanıtımız da bu birincil niteliklere dair fikirlerimizdir.

Locke’un odasında hapis Locke’u ilk eleştirenlerden birisi İrlandalı çağdaşı George Berkeley idi. Berkeley, dolaysız algı nesnelerinin idealar olduğunu savunan temsili algı modelini kabul ediyordu. Ancak Locke’un görüşünün şüphecilerin hakkından gelmek şöyle dursun, onlara büsbütün teslim olma tehlikesi taşıdığını hemen fark etmişti. Odasına

“Hiç kimsenin bilgisi . . . deneyimlerinin ötesine geçemez.”

John Locke, 1690

“İşte böyle çürütüyorum”

Berkeley’nin immateryalist kuramı, günümüzde uçuk olarak değerlendirilse de, kendisinin tüm felsefi hünerlerini sergilediği bir metafizik şovu olarak kabul edilir. İşin ironik yanı, Berkeley’e soracak olursanız kendisi sağduyunun savunucusuydu. Locke’un mekanik dünya kavrayışının tuzaklarını ustaca ortaya döktükten sonra kendisine göre aşikar olan, üstelik hem şüpheci hem de tanrıtanımaz iddiaları tek

vuruşta kapı dışarı eden bir çözüm önermişti. Bugün hafızalardaki yerini, Samuel Johnson’ın immateryalizmi kendince çürütüşüne borçlu olduğunu bilse gururu daha da kırılırdı herhalde. Boswell’in *The Life of Samuel Johnson* (Samuel Johnson’ın Yaşamı) adlı kitabında anlattığına göre Johnson “Büyük bir taşa sert bir tekme attıktan sonra ‘İşte böyle çürütüyorum immateryalizmi,’ diye bağırıyordu.”

“İnsanlar arasında tuhaf bir biçimde hüküm süren görüşe göre, Evler, Dağlar, Irmaklar, kısaca tüm duyumsanabilir Nesnelere, algılanışlarının dışında bir de Doğal ya da Gerçek bir Varoluşa sahiptirler.”

George Berkeley, 1710

kapanmış Locke, varsaydığı “görüntülerin ve görüntüsü olmayan fikirlerin” gerçekten dış nesnelere benzeyip benzemediğini kontrol edemeyecekti asla. Hiçbir zaman perdeyi kaldırıp öbür tarafa bakamayacaktı. Dolayısıyla bir temsiller dünyasına kısılıp kalmıştı. Bu durumda şüpheli davayı kazandı demekti.

Locke’un tutumunun tehlikelerini açık seçik ortaya koyan Berkeley, sıra dışı bir sonuca vardı. Bizi dış dünyayla tekrar bağlantıya geçirmek için perdeyi yırtmaktan ziyade, perdenin ardında bağlantı kurulacak hiçbir şey olmadığına kanaat getirdi! Berkeley’e göre gerçeklik “idealar”ın ya da duyuların kendisinden ibaretti. Fakat bunlarla zaten tamamıyla bağlantı halinde olduğumuza göre, şüphecilik tehlikeleri ortadan kalkmış oluyordu. Gerçi ödediğimiz bedel bir hayli yüksek olmuştu: fiziksel bir dış dünyanın yok sayılması!

Berkeley’nin idealist (ya da immateryalist) kuramına göre, “var olmak algılanmaktır” (*esse est percipi*). Peki öyleyse biz nesnelere bakmayı bıraktığımız anda varoluşları sona mı erer? Berkeley bu varlığı kabul ediyordu ama cevabı da hazırды: Tanrı. Evrendeki her şey her an Tanrı’nın zihninde olduğu için, dünyanın varlığı ve devamlılığı güvencedeydi.

» **fikrin özü**
Perdenin ardında ne var?